

Egy modern versciklus a XVIII. századból (Batsányi János kufsteini elégiái)

Batsányi János (1763-1845) sajátos alakja a magyar irodalomnak, ő az, aki kevés versével klasszikusaink közé emelkedett, és akiről olyan sokféle, néha egymásnak is ellentmondó megállapításokat tettek: jakobinus, forradalmár, politikai költő, hegemoniáért harcoló irodalmi vezér, a magyar preromantika képviselője. Szorosan vett irodalmi munkássága mégis kevésbé él a köztudatban, két költeménye - **A franciaországi változásokra** és **A látó** – az, amelyik ismert, hiszen iskolai tananyagként ezek szerepelnek. Pedig érdemes volna alaposan szemügyre venni munkásságát, mert nemcsak eszmeileg, hanem költői eszközök és eljárás módok tekintetében is kezdeményező volt.

1763. május 9-én született a dunántúli Tapolcán, apja varga volt. Bár a családban élt bizonyos hagyomány köznemesi származásukról, ő azonban ennek nem tulajdonított túlzott jelentőséget. Büszkeségének egyik forrása éppen az volt, hogy munkával, tanulással emelkedett ki, nem pedig ősei révén. Iskoláit Keszthelyen, Veszprémben, Sopronban és a pesti piaristáknál végezte, kitűnő latin tudását ez utóbbiaknak köszönhette. Később Orczy Lőrinc házában volt joggyakornok, és fiának, Orczy Istvánnak ő lett a nevelője annak haláláig. Orczy Lőrinc szerzett neki hivatalnoki állást a kassai kamaránál 1787-ben.

Baróti Szabó Dáviddal és Kazinczy Ferencsel 1787. november 13-án itt alakítják meg a Kassai Magyar Társaságot és megindítják a *Magyar Museum* című folyóiratot. A munkatársaknak nem volt felhőtlen a kapcsolata, elsősorban Batsányi és Kazinczy között feszült ellentét, melynek részletezésére ebben az írásra nincs lehetőség annak sokirányú volta miatt. Egy biztos: mindkettő önérzetes és büszke volt, szükségszerűen került sor a szakításra. Kazinczy 1789-ben kiválik és megindítja az *Orpheust*. Ez a korszak az irodalomban és a történelemben mozgalmas, forrongó szakaszt jelentett, nemzetközileg fontos eseménye a nagy francia forradalom volt, Magyarországon pedig a II. József halálát követő nemesi felbuzdulás. Ebben a légkörben bontakozott ki Batsányi költészete: reménykedik a nemesi reformtervekben, üdvözli a francia forradalmat, sürgeti a politikai-társadalmi változásokat (**A franciaországi változásokra, Levél Szentjóni Szabó Lászlóhoz**). **A látó** című költeménye arról tanúskodik, hogy hitt is a változásokban, de a francia forradalom alakulása és a magyarországi jakobinus mozgalom sorsa tragikus következménnyel lesz életére és munkásságára.

1793-ban elbocsátják állásából elsősorban a francia forradalomra írott verse és a Szentjónihoz küldött episztola miatt, pedig előbbi megjelenését a cenzúra engedélyezte. 1794. szeptember 14-én letartóztatják a Martinovics-mozgalomban való részvétel vádjával, másfél évre a kufsteini börtönbe zárják. Szabadulása után 1809-ig Bécsben él, ahol 1805-ben feleségül veszi Baumberg Gabriella osztrák költőnőt. 1809-ben közreműködik Napóleon magyarokhoz intézett kiáltványának megfogalmazásában, majd Párizsba megy, ahol Napóleon járadékot ítél meg a számára. Itt talált alkalmat arra, hogy francia nyelven cikksorozatot írjon a magyar irodalomról. Napóleon bukása után 1815-ben Linzbe száműzik, ahol 1845-ben bekövetkező haláláig élt. Számára ez tragédiát jelent: megszűnik közvetlen kapcsolata a magyar szellemi élettel, az irodalommal. Itteni magányában próbálja szétszóródott műveit rendezni, az elveszetteket újra írni. 1843-ban Toldy Ferencék meglátogatják, az Akadémia külső tagjává választják, de hathatósan nem tud beavatkozni a magyar irodalmi életbe.

Különös egyéniség volt, férfias szépségű, kemény, rátarti, magabiztos ember, akiben sajátos módon kiegészítette egymást az erőszakosságig fokozódó erély és az érzelmességig lágyuló gyengédség, a vakmerő bátorság és a gyanakvó, óvatos körültekintés, az indulatos

önérzet és a fegyvelmezett udvariasság, a pedantériáig fajuló aprólékosság és a hazard kockázatos nagyvonalúság.¹

Ifjúkorának alapos magyar jogászi – történelmi műveltségét, az antik mintákon nevelődő latinos szókincsét hamarosan kiegészítette a felvilágosult európai értelmiség szempontjaival, ismeretanyagával és stílusával. A tudományt az élet szolgáltójaként, az ember erejét növelő fegyverként értékelte nagyra: eljutott a természettudományos gondolkodásig. Az irodalmi áramlatok közül elsősorban Orczy Lőrinc köréhez kapcsolódott, de kapcsolatban volt a deákos, franciás, németes és magyaros iskolákkal is. Szerepe volt a magyar klasszicista ízlés kialakításában, a latin költészet magyarosításában, az antik és magyar történeti események erkölcsi egybeötvözésében.²

Indulásakor még érvényesültek a klasszicista esztétikai és poétikai normák, korszerű eszméi, líraiságának jegyei ezekben a keretekben szólalnak meg. Mezei Márta szerint Batsányi költészetének ereje, jelentősége leginkább az időszerű, a konkrét elemek költői megragadásában rejlik. A kor divatja szerint alkalmi versekkel kezdi költői pályáját, a nemesi eszmék jegyében ír a nemzeti szokások pusztulásáról, a magyar nyelv és szokások ápolásának fontosságáról, a külföldieskedés vétkéről, a katonai-vitézi erények felsőbbrendű értékéről.³ Az általa is fordított nagyhatású Osszián révén úgy érzi, a költő *vátesz*: a nemzet lelkiismerete, aki sohasem hazudik, úgy tárja fel a valóságot, ahogy van, nem ámtítja a népet. Ez az új költői szerepvállalás vele veszi kezdetét.⁴

Egyet kell értenünk Mezei Mártával, hogy Batsányi számára a költészet nem csupán egy folytonos teljesítésre váró erkölcsi feladat, egy nemesebb értelemben vállalt literátor-attitűd terméke. Mint a kor sok verselőjénél, műveiben az örök igazságok nem önmagukért válnak fontossá, hanem elsősorban és közvetlenül a jelent szolgálgják. Neki a közéleti ihlet határozza meg élmény- és érzésvilágát, a képeket, a részleteket, tanulságai a mából adódnak, és oda is hatnak vissza. A korszak költőinél általában azt tapasztaljuk, hogy egy adott témakörből, eszmék rendszeréből merítenek, és egy-egy versben jelentkezik valami új, személyes, a szokásostól eltérő változat. Batsányinál azonban ez az új alkotói magatartás határozza meg pályáját, költői fejlődésének teljes folyamatát. Munkásságának jelentőségét nem egy-egy verse bizonyítja, hanem sokkal inkább a folyamat, az egyes sajtóságok továbbvitele, változása, alakulása, mert az eszméket, a költői eszközöket mindig az adott szituáció szolgálatába állítja.

Műformájára általában jellemző bizonyos összetettség: két vagy több műfaj hangjának, sajátosságainak komplett együttese a költemény. Az ódai tónus emelkedettségét sokszor viszi át az epigrammára, de tovább élnek költészetében a barokk (Milton, Osszián), és a klasszikus példák hatásai. Még a francia forradalmi költészet sajátosságaival is gazdagította életművét. Stílusára az ókor klasszicizmusának példája hatott: emelkedett szellemi tartalomra, harmóniára, formai tökélyre, nyelvi tisztaságra, világosságra törekedett. Költészetének legfontosabb eredménye a tudatos és zárt kompozíciók kialakítása. Többen kiemelik költészetének korához való erősebb kötődését, a korabeli eljárások, motívumok, eszmék, költői fordulatok átvételét és ismétlését, fantáziájának szegényesebb voltát, de ez inkább a korai munkásságára jellemző.

Mezei Márta vette észre, hogy 1790 után új sajátosság jelenik meg költészetében: habozás nélkül megismétli verseiben azokat a költői fordulatokat, amelyeket egyszer kifejezőnek és hatásosnak talált. Ha átformálja fordulatait, akkor sem egy kép lényegét változtatja meg, hanem inkább új összefüggésekbe, új kapcsolatokba, hatásosabb megvilágításba helyezi őket, és az új aktualitás szolgálatában ruházza fel ismét új jelentéssel.

¹ Keresztúry Dezső: Örökség, Bp., 1970. – 44.

² Keresztúry Dezső: Batsányi János (1763-1845), Tapolca, 2004. – 99.

³ Mezei Márta: Felvilágosodás kori líránk Csokonai előtt, Bp., 1974. – 210-211.

⁴ Hentzi Katinka: A látó – In: Elemzések, tanulmányok Batsányi Jánosról . Tapolca, 1995 – 16.

Vannak egytémájú írók, akik mindig azonos gondolatot, érzést írnak le műveikben. Batsányi is ilyen: mindig az egészet akarja megragadni, mindig mindenben meg akarja írni mindazt, amit tudott, mindig a legtöbbet és a legjobban: minden megismert értéket, eszmét, képet, kifejezést egy mindig tökéletesülő egész szolgálatába állítja. Batsányi nem át, hanem összedolgozza verseit, egész pályáján kompozíciókat, ciklusokat alkot.⁵

Egyik ciklusa a Toldy Ferenc által kiválasztott vers-együttes, amit ő nevezett el **kufsteini elégiáknak**. A címadás arra utal, hogy ezek az írások Batsányi börtönében keletkeztek. Mint már említettük, a költőt 1795-ben Verseyhy Ferencsel és Szentjóni Szabó Lászlóval együtt Kufstein erődjében letöltendő várfogságra ítélték, mert a Martinovics-mozgalomban való részvétellel vádolták meg őket. Batsányi már az 1780-90-es évek fordulóján szerepet játszott a politikai mozgalmakban, és ekkoriban vált igazi politikai költővé, aki nem az események lezajlása után reagált a megtörténtekekre, hanem azzal haladt együtt. De nem volt tagja Martinovics egyik társaságának sem, visszautasította Martinovics közeledését, a nemesi reformmozgalomhoz kapcsolódott, mert egy forradalomban a parasztlázadás veszélyét látta. Gyűlölte viszont a zsarnokságot, a szabadság kivívására törekedett és a nemzet felemelkedésén munkálkodott.

Világnézetének központjában a hazafiság állt, amelynek fogalma akkoriban változáson ment keresztül. Hazafisága a múlt eredményeiből, az antikvitás erkölcsi eszméiből és az ossziáni érzelmes hazafiságból tevődött össze, nemzetfelfogásában azokhoz állt közel, akik a népben látták minden szabadság, jog és hatalom forrását. Ez nem plebejus népiesség nála, hanem Herder felfogásának átvétele és hazai viszonyokra történő alkalmazása. Ő volt az első költőnk, aki a romantikában megizmosodó, és mindmáig ható magyar nemzetfelfogás és hazafiság eszméjét megfogalmazta. Mindezek természetesen a fennálló rendszer ellen irányultak, és a hatalom ezt meg is torolta a börtönnel. A Kufsteinben eltöltött évvel élete ugyan szomorú fordulatot vett, de költészete szempontjából fordulatot hozott: a kufsteini elégiákkal az addigiaktól eltérő költéssel jelentkezett, mellyel pályája csúcsát érte el. Ezt a ciklusát a modern magyar költészet jelentkezéseként tartja számon irodalomtörténetünk.

Ha e versek keletkezésének motívumait keressük, azokat a fogság eseményeiben találhatjuk, melyek érthető módon megrendítették a költőt. Szenvedéseik kifejezésére, önmaga vigasztalására és erősítésére írta e költeményeket, csalódottság, fájdalom, a közéletből való kiábrándulás húzódik mögöttük. Ugyanekkor ezek az írások a magyarországi jakobinusok szenvedéseinek legművészibb emlékei is. Batsányi költészet itt tér el leginkább a hagyományos nemesi verselési mintáktól: a barokk poétika imitáció tanának követése helyett mindenütt a legbensőbb élmény megragadására törekszik. A fogság elemi megrázkódtatást kiváltó hatása felszabadítja a költőt, és megnyitja költészetének modern, szubjektív erét, amely új formát keresve magának olyan erővel tör fel, hogy szétfeszíti a hagyományos kereteket.

Mindezekben új költői magatartás érhető tetten. Batsányi korábbi költészetében egy társadalmi aktivitásra termett, szabad egyéniség jelentkezett, de ez a személyesség még programokban, biztatásokban nyilatkozott meg, elvontan és áttételesen, a kor költészeti normái szerint az eszmék szférájában mozgott. A kufsteini elégiák keletkezésének korszakában viszont az egyéni élmények és a történelem igazsága teljes összhangba került. Az alkotmányos küzdelmeket és a forradalmi eszméket Európa szerte elfojtotta az erőszak, ennek lett áldozata a költő is: a történelem változását személyes sorsában élte meg. Batsányi közösségi költő ezekben a versekben is, de másként: most az érzésekben, hangulatokban tükröződő történelmi igazságot ábrázolja egyéni sorsában, és a vele együtt gyötrődők szenvedéseiben. A személyes lírikus jelentkezése ez az általánosban: fokozott előtérbe lépése és kibontakozása.⁶

⁵ Mezei Márta i.m. 230.

⁶ Mezei Márta i.m. 231.

Az összefüggő költemények felismeréséhez szükség volt egy olyan egyéniségre, mint Toldy Ferenc, Batsányi köteteiben ugyanis a tárgyak, hangulatuk, hangjuk szerint egymáshoz tartozó darabokat elválasztotta egymástól. Részben a cenzúra miatt tette ezt, részben pedig azért, mert a szövegek egy része – hányatott sorsa miatt – elveszett, és Linzben próbálta azokat emlékezetből, töredékeiből rekonstruálni. Batsányi életművének értékelését nehezíti az, hogy kéziratok csak a bécsi évekből, a századforduló idejéből maradtak ránk, melyeket valószínűleg ott és akkor öntött formába. Pontosabban többféle formába: abba, amelybe szabadon, teljesen és éppen a kibontakozott ihlet alapján megszülettek, és abba, amelyben a cenzúrára, rendőri megfigyelésre való tekintettel csonkította-gyúrta őket.⁷ A kufsteini elégiák értelmezését az is nehezíti, hogy Batsányi élete végéig nem beszélt börtönveiről.

A ciklus darabjai két mag körül csoportosíthatók. Egyik része (**Verseghy Ferenchez, Gyötrődés, Egy szerencsétlen ifjú sírjánál, Három töredék, Lina panasza, Vigasztalás**) közepén Kufsteinben elpusztult költőbarátjának, Szentjóni Szabó Lászlónak alakja és sorsa áll. A másiknak (**Tűnődés, A rab és a madár, A szenvedő**) főszereplője maga Batsányi. Az első fele darabjainak sajátos mélységet, robbanó tömörséget az ad, hogy a közvetlen élmény forrásával áradó mondanivaló tisztán, zsúfoltságában is áttekinthetően olyan könnyed, mármár játékosan dalszerű formába rendeződik.⁸ Témája Szentjóni halálát megelőző napok, majd a szerencsétlen ifjú utolsó útja, a neki megadatott végtisztesség, ezt követően Linának (talán özvegyének?!) a panasza, majd a végleg magára maradt hitves vigasztalása. Érdekes a ciklus versformája is, melyben hosszú és rövid verssorok váltakoznak egymással. Baróti Szabó Dávid használta ezt a versformát, amit ő és Batsányi is Faludy Ferencről vett át. A ciklus második felének közepén – mint említettük – maga Batsányi áll. Ebben összetett, forró élmény fogalmazódik meg, amely erejével és kiáradó szenvedéllyel az eddigiektől eltérő, monumentálisabbnak, vagy szabadabbnak érzett formákban keres kifejezést, amelyben megszületik az igazi modern vers.

Batsányi e börtönverseket gyűjteményében mindenütt a **Tűnődés** című elégiával kezdte. A benne rajzolt környezet, magatartás, gondolati világ és lírai kör valóban kifejező, jól megválasztott nyitány. Börtönmagányában, a körülötte szenvedők között az ablakon tekint ki és a Holdat hívja társul, hogy elpanaszolja félelmeit és feloldja magányát. Ez a motívum ismert mintához kapcsolódik: a magyar költészetben Ányos Pál és Baróti Szabó Dávid is felhasználta a hold-költészet szentimentális sablonjait, de Batsányinál a helyzet részletes rajza, a személyesség egyénivé formálja, elmélyíti ezt a motívumot. A költeményben ez a megindultság olyan erős, hogy áttör a strófákon is átcsapó mondatok formájában. Ebben a versben jelenik meg teljes tisztaságában új költői attitűdje: mint a többi versben, itt nem általános alanyt használ, hanem egyes szám első személyben ír, ami ekkoriban még ritka, de Batsányi önmagát fejezi ki ezekben a sorokban.

Ha megvizsgáljuk szerkesztési elvét, az érzés hullámozása szabja meg a költemény menetét. Felépítésének elve inkább zenei természetű, nem logikai. Ennek hatása a mondatok átnyúlása a sorokon, ami szemben áll a kor fegyelmességét, kötöttséget követelő elveivel. Bár Batsányi itt még megtartja a klasszicizmus előírásait, az érzelm áramlása alatt néha a szentimentális alaptételt emeli ki, kíséretként szólaltatja meg a zenei méltóságú gondolatokat, néha megfordítva: az egyéni bánat és az egyetemes emberi részvét hangjai játszanak át egymásba, és kölcsönhatásukkal erősítik a lírai mondanivalót.⁹ A **Tűnődés** a kor költészeti normáit követve tanulsággal zárul, de azt is sajátos módon oldja meg: mert saját lelkéhez szól, és szenvedései elviselésére, tűrésre szólítja fel önmagát. Itt érződik az, hogy saját, és a versben megjelenő társak helyzetét általános emberi sorsként látja. A költemény műfaja elégia, de hangütésében néhány helyen az ódához közelít: nem az elégiának megfelelő

⁷ Keresztúry Dezső i.m. 56.

⁸ Keresztúry Dezső i.m. 52.

⁹ Mezei Márta i.m. 235.

disztichonban írta, hanem a legódaibb formát, az alkaioszi strófát választotta. A 15 strófás verset az enjambement-ek kötik össze. Külön értéke személyessége, amely hol közvetlenül, hol közvetve szólal meg, de uralja az egészet. A megszólításban a szentimentalizmus színei alapvetőek, a Holdat hívó *jer* háromszoros ismétlése érzelmi felfokozottságról árulkodik. A Hold mosolygó, megértő, érzékeny, tanúja fájdalmának, és nemcsak tanúja:

Jer már, jer egyszer, csillagos ég dicső
Fénnyel mosolygó asszonya! Jersze már.
Fájdalmim érzékeny tanúja!
Verd el az éj szomorú homályát.

Tűnődés¹⁰

A környezet rajzában is tetten érhető ez a személyesség:

Távul hazámtól: messze vidék sovány
Határit őrző vad havasok között,
S felhőkig-érő durva fogház
Rejtekből az egekre nézvén,

Óhajtvá várom megjelenésedet. –

Tűnődés

A költőnek alapélménye a közösségből való kitaszítottság, és ezt hangsúlyozza: a ridegség, a kegyetlenség vonásait örökíti meg akkor is, ha nem a börtönről van szó. A *sovány* határokat *vad havasok* őrzik, a fogház *felhőkig érő*, ami ugyan a realitás szerint költői túlzás, inkább az egeket vádló, az égre kiáltó embertelenség költői képe. A kép érzelmessége az alany közvetlen és első személyű megjelenítésével konkrétabbá válik, és az adott képbe rajzolja bele magát és társait ábrázoló líraisággal, s nem vallomással.¹¹ Összefoglalóan megállapítható, hogy a mondanivaló általános vonásai erős líraisággal jelennek meg, az egyéni érzés erőteljes kifejezésével.

Szentjóni Szabó Lászlóról szóló költeményeket a **Verseghy Ferenc** című verssel kezdi, amely hű tükre barátságuknak. Verseghyt és Szentjónit először halálra, majd kegyelemként bizonytalan idejű várfogságra ítélték. Batsányi üdvözlí Verseghyt, akiből enyhülést és bátorságot merít, hogy továbbvigye „veszélyes” pályáját. Versében nem fogalmazhat nyíltan, de a mottóként latinul idézett a Nero ellen lázadó Tullius példájáról szóló Catullus verssel kiegészítette gondolatait.¹² Batsányi és börtönbeli társai sorsának kegyetlen törvényét, történelmi okait is megnevezi:

Mert Tullius pallosra jut,
S Neró királyi székben ül.

Verseghy Ferenc¹³

Utal Szentjónira is, akinek keserű szenvedésait **Gyötrődés** címmel rajzolja meg. Barátja 1795. szeptember 3-án érkezett Kufsteinbe, és október 6-án ott halt meg a mellette lévő cellában. Az elítéltek közül érzelmileg ő állt legközelebb hozzá, bár kapcsolatukról nem sokat tudunk. Batsányinál 4 évvel volt fiatalabb, több költeményét is elküldte a **Magyar Museum**nak, amikor Batsányi volt a szerkesztője. Kufsteinben a költő végig hallhatta barátja

¹⁰ Batsányi János Összes Költeményei. (Felfedezett klasszikusok I. Nemzeti tankönyvkiadó, Bp. 1994.) 77.

¹¹ Mezei Márta i.m. 234-235.

¹² A kufsteini elégiák mindegyik darabja előtt ott lévő latin idézetek ugyanezt a célt szolgálhatták.

¹³ Batsányi János Összes Költeményei 71.

elviselhetetlen szenvedését, de nem lehetett segítségére, a fal elválasztotta őket. Amikor aztán végre a halál megváltotta attól, Batsányi **Egy szerencsétlen ifjú sírjánál** címmel állított emléket barátjának, melyben kifejezte az életben maradtak magára maradását és kiúttalanságát is. Tirol polgárait szólítja fel, hogy jöjjenek el sírjához és szóljanak az *emberség barátairól*.

Három töredék című verse szorosan kapcsolódik a **Gyötrődés** és **Az egy szerencsétlen ifjú sírjánál** című versekhez, különösen az utóbbihoz: egyazon vers két részéről van szó. Ezek első olvasatra kidolgozatlanok tűnnek, holott valószínűleg a cenzúra megtévesztése, vagy a versek összegyűjtésének nehézségei miatt kerültek így megfogalmazásra.¹⁴ Az első töredék nyíltan politikai tartalmúak:

Letette minden terheit,
Nem csüggnek láncok karjain;
Nem várja Bécs kegyelmeit –
Az ég segíté kinjain.¹⁵

A harmadik töredék a vers folytatásának tűnik, amely Batsányi politikai nézeteit is őrzi.

Nevének fénye, míg Bihar
Fennáll, homályba nem menend,
Ragyogni fog, míg a magyar
Magyar s szabad polgár leend.¹⁶

A második töredék lehetett a költemény befejezése, amelyben megfogalmazza azt a reményét, hogy mind a börtönben sínylődők, mind a haza sorsa jobbra fordul. Így válik a három töredék az elhunyt barát megsiratása mellett politikai helyzetelemzéssé, és Batsányi politikai nézeteinek kifejezőjévé. Hasonló eljárásmodot máskor is követett: a **Levél Szentjóni Szabó Lászlóhoz** című költeményét később ugyanígy részekre bontotta és újrafogalmazta.

Eközben a versek logikáját sem törte meg, mert a következő költemény a **Lina panasza** című. Ebben az úgynevezett helyzetdallban barátja kedvesének helyébe képzelettel magát, s azt mutatja be: hogyan érezhetett, és mit gondolhatott a szörnyű csapás után Lina, aki számára az élet átokká változott. Lina kiléte valójában bizonytalan, talán inkább arról lehet szó, hogy a büszke, rátarti férfi barátja menyasszonyaként szólal meg, mert csak így mondhatja el mindazt, amit a korabeli ízlésnek megfelelően férfiként nyíltan nem mondhatott el. A versben megjelenő érzés valóságos, hiteles, az áthasonulás tökéletesen sikerült.

A kufsteini elégiák sorában ezután a **Vigasztalás** című költemény következik: Batsányi visszahelyezkedik költői-emberi énjébe, hogy Szentjóni Szabó László kedveséhez szóljon. Szinte a modern pszichológia teljes fegyverzetével próbálja azokat az érveket, életigenlő elveket átadni Linának, amelyek szükségesek a megbékéléshez: a vallási vigasztalás sorait idézi, az isteni akaratba való belenyugvást kéri tőle és a halál könyörtelenségére hivatkozik. Eztán meglepő módon fordul a siratóhoz, és arra kéri:¹⁷

Szánd, ó kegyes! szánd éltedet;
Ne légy magadhoz mostoha.

¹⁴ Debreceni Attila Batsányi Összes Költeményeihez írott bevezetésében a Töredékekhez megjegyzést fűzve osztja ezt a véleményt 73-75.

¹⁵ Batsányi János Összes Költeményei 74.

¹⁶ Batsányi János Összes Költeményei 75.

¹⁷ Németh István Péter: Fogoly és filomela, (Tapolca, 2003.) 31.

Bármint epedsz bús lelkedet
Nem kél fel ő többé soha!

Vigasztalás¹⁸

A szerencsétlen sorsú Szentjóni Szabó László tragédiáját megéneklő költeményeket a kufsteini elégiákban **A rab és a madár** című vers, Batsányi legjobb, és verstörténeti szempontból legjelentősebb alkotása követi. Ez az első képviselője a modern lírai versnek, amelynek szerkezetét, ritmusát a kifejezést kereső költői érzés szabad áradása, lobogása szabja meg, amit mi szabad ritmusnak, vagy *szabadversnek* nevezünk.¹⁹ A költemény a cellájában szenvedő költő szabadság utáni vágyát szólaltatja meg, amit a börtön ablakára szálló kismadár hangja vált ki belőle. Ez az érzés olyan nagy erejű, hogy a vers a szabadság himnuszává válik.

Műfajilag ugyanolyan összetett, mint általában a Batsányi versek, alapvetően az elégia és az óda sajátosságai keverednek benne. A szakirodalom szereti ezt a művét allegóriaként értelmezni, még Kazinczy is annak tartotta, amikor a debreceni vásáron találkozáva Batsányi átadta a verset. Kazinczy akkor a befejezéstől megrettent, és a vers utolsó sorait – félve a cenzúra ellenőrzésétől – levágta és a sas-kép megváltoztatását kérte. De mint később látni fogjuk, közelebb van ez a vers a szimbolikus költeményhez, mint az allegóriához, mert az a sok személyes utalás, leírás, ami megjelenik benne, lerontja az allegória egyértelműségét.

A költeményben sem az élmény, sem a mondanivaló nem új, hasonlít a **Tűnődés**-hez, de az azonos vagy hasonló elemekből itt egy új költemény keletkezett, ugyanis az alaphelyzet más: közvetlenséggel egyszerűsíti le a **Tűnődés** alanyi helyzetét, amiben természetesen szólalnak meg személyes motívumai.²⁰ Valami egészen mást próbál itt, mint a klasszicizmus poétikáján nevelt korabeli költők, mást, mint eddigi verseiben. Az átélt élmény, az érzelmi világ kifejezése a legfontosabb, s korábbi motívumait alárendelve saját magáról vall ebben.

Ennek az újfajta lírai magatartásnak az egész költemény jellegét meghatározó hatásai vannak. A leírásokat áthatja az élményszerű látás, minden szubjektív elfogódottságával és az adott pillanat hangulatával. Új szint jelent a kedvesség és a közvetlenség egy-egy jelenet rajzában:

Fel-felrepülsz rostélyos ablakomra.
Bizvást előmbe állsz,
S úgy kandikálsz
Majd bévasalt szűk rejtekembe.²¹

A természet festése itt már nemcsak keret és háttér, hanem a személyes érzés hordozója, felnagyított költői képe:

Vigságnak indul minden a partok körül!
Miként örül,
Miként süvít az ő
Hatalmas énekének
Hegy, völgy, mező!
Melyre víg öröme gerjedének
S midőn felelgetnek mindenfelől neki
A szirtos oldalú hegyek
Láttatlanul enyelgő gyermeki!²²

¹⁸ Batsányi János Összes Versei 76.

¹⁹ Keresztúry i.m. 54 -55.

²⁰ Mezei Márta i.m. 240.

²¹ Batsányi János Összes Versei 79.

²² Batsányi János Összes Versei 82.

A *szabadság himnusza* érzelmi telítettséggel, felkiáltással fogalmazódik meg. Mivel megváltozott a lírai magatartás, ez a vers szerkezetére is kihat, és a történetet követi. Az ablakára fel-, majd elröppenő madár útját, énekét és elhallgatását követi, elemzi a dalt, és a reá várakozás perceit érzékelteti, majd egy-egy rész végén valamely eszmei, vagy élményszerű összegzést is ad, de úgy, hogy az ismétlődő elemek és fordulatok érzelmi és gondolati skálája egyre színesebbé válik. Szemben a **Tűnődés** szerkesztési elvével, mely a különböző tételek váltogatására és egymásra játszására épül, **A rab és a madár** felépítése azonos tételek többszólamú ismétlésén alapul. Mivel az egyes részek erős érzelmi töltésűek, lírai áradású a vers. A költemény záró részében a madár féltése szólal meg, de ugyanakkor egy általános politikai helyzetet jelöl, amelyben Kazinczy javaslatára a sast ölyvre cserélte ki:

Áldás reád
Ó édes
Kis énekes!
Áldás reád!
Ne ártsanak néked soha
E vad vidéknek éhes ölyvei!
Ah! el ne érjenek téged soha
Kegyetlen üldöződ vérengző körmei.²³

A költeményben a kor szokásával szemben a verselés is megváltozik. A nagy kötöttséget kívánó klasszikus és magyaros versformákkal szemben Klopstock és Herder hatására próbálkozik a Sturm und Drang körében is népszerű, és a Bibliában is felellhető laza kötésű jambikus versek mintájára az új versforma kialakításával. Előfordulnak azért eben a versben is hagyományos, pl. alkaioszi sorok, de ezek észrevétlenek maradnak. Szembetűnő sorainak lejtése, hosszúsága, mondatainak, szólamainak táguló, szűkülő lüktetése, melyek a belső érzelem logikáját követik. A rím használata nem feltűnő, rímtechnikája nem változatos, többségben ragrímekkel dolgozik, bár arra törekedett, hogy a női rímek női rímmel kapcsolódjanak, és a rímek egymástól távol fogják egybe az összetartozó egységet. Az érzelmek áradása azonban ezt a gyengességét elrejti a versnek.

A kufsteini elégiák záró verse **A szenvedő** címet viseli, melyen Klopstock pietista vallásosságának hatása érződik. A ciklus központjában a szenvedő ember áll, aki a világ ellentmondásosságán, igazságtalanságán, a jámbor erkölcs szenvedésén és a gonosz győzelmén kesereg:

„Honnan, s miért van ennyi rossz?
Mért szenved így a jámbor erkölcs?
S mért győzedelmes a gonosz?”²⁴

Ezt panaszolja el a Teremtőnek Jóbként, hiszen a költemény mottóját Jób könyvéből emelte ki. Az elviselhetetlen fájdalomnak az enyhítésére a világ teremtményeit hívja segítségül, de érzi, hogy minden hiábavaló. Ez Batsányi egyetlen vallásos verse: egy felsőbb hatalomhoz könyörög, hogy szabadítsa meg a világ által rázúdított szenvedéstől. A költeményben megerősödik a szentimentális hang, felhasználja a kufsteini elégiák előző motívumait - a börtönélet képeinek, vagy az ottani tájnak megidézésével - de ez most a vallásos áhítat a Teremtő előtt leboruló alázat kifejezésére szolgál.²⁵ Szabad jambusokban írta ezt az elégiát is,

²³ Batsányi János Összes Versei 83.

²⁴ U.o.

²⁵ Batsányi János Összes Művei I. Versek. S.a.r. Keresztúry Dezső és Tarnai Andor (Bp., 1953. Akadémiai Kiadó) 388.

mint **A rab és a madár**-t, csak itt rendszeresebb a tagolása. A verssorok hosszúsága kötetlen, de a strófák sorszáma szabályos. Itt is érezhető az érzelmek áradása, de kevesebb dinamikával, ami a végére a megváltoztathatatlanba való beletörődés tételének megfogalmazásával megcsendesedik.

Mint látjuk, a kufsteini elégiák ciklus kissé reménytelen hanggal zárul, a költemények összességükben szigorúan megszerkesztettek, az egységes mondanivaló: egy létélmény megfogalmazásra szolgálnak. Mutatja ezt a költemények sorrendjének a kialakítása. Láttuk, hogy két témát dolgozott fel: Szentjóni Szabó László sorsának lefestése mellett három költeményben közvetlenül a költő jelenik meg. A sorrend összeállításakor a **Tűnődés** kerül az élre, ami felfogható az alaphelyzet rajzának, mely az egyén és közösség általános helyzetét festi, szimbolikusan a költő és a rabok sorsán keresztül. Szentjóni Szabó László végzetének bemutatásában a jobbítani akaró egyén tragikus helyzetét és reménytelen küzdelmét mutatja az elnyomástól sújtott, kegyetlen világban, ahol a jó elpusztul, és az érték megvalósulása csak bizonytalan remény lehet. Lélektanilag ebből az elviselhetetlen helyzetből való kiszabadulási vágy szükségszerűen születik meg. Ennek megfogalmazása a ciklus nagy verse: **A rab és a madár**, ami egyben a szabadság himnusza. De itt is megfogalmazódik ennek a felszabadító erőnek az elérhetlensége, a természeti és emberi szépség féltése. Az utolsó vers tiltakozás a szenvedésbe vetett ember méltatlan sorsa ellen, és kétségbeesett segítségkérés, támaszkérés, könyörgés, a Teremtőhöz való hozzáfordulás, a jóbi hangnem felhasználásával azonban jelzi a sors és a belőle való kiszabadulás lehetetlenségét. Talán ez a végső reménytelenség készítette Batsányit arra, hogy ezeket a verseket egymástól elválasztva jelentesse meg: ne leplezze le azt, hogy a kufsteini élmények alapjaiban rendítették meg személyiségét.